

УДК 821.133.1.09.Бальзак
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.3-2/33>

Вечірко О. Л.

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У ТВОРЧОСТІ ОНОРЕ ДЕ БАЛЬЗАКА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ «БАТЬКО ГОРІО»)

19 століття позначилося глибокими якісними змінами у житті всього людства. Процес становлення в Європі нового демократичного суспільства проходив дуже складно, у Франції він супроводжувався гострими, кровопролитними конфліктами в суспільстві. Наслідком французьких революцій була не тільки трансформація соціальної і політичної системи країни, але й різкий злам суспільної ціннісної парадигми. Отже, формування французької реалістичної літератури пов'язано з важливими історичними подіями і представлено творчістю О. де Бальзака, Ф. Стендаля, П. Меріме. Письменники, ретельно вивчаючи та аналізуючи навколишній світ, пізнавали внутрішні закони буття, визначаючи їх діалектику.

Предметом дослідження нашої статті є вивчення творчості відомого французького класика Оноре де Бальзака в контексті проблеми еволюції характеру молодого людини та втрати ілюзій на матеріалі роману «Батько Горіо».

Французькі романісти XIX ст. сприймали людську долю як жорстко детерміновану суспільством. На їхню думку, людина сама по собі нічого не може вирішувати у своїй долі, у цьому письменники вбачали трагізм її існування, але у прагненні зробити своє життя змістовним і повноцінним особистість мусить спиратися на певну життєву ідею, т.б. високі духовні наміри і плани, проте не всім вдається правильно визначити цю ідею. Іноді життя засвідчує її хибність, тоді ми говоримо, що людина присвятила своє життя ілюзії. Для кожного це, як правило, трагедія, бо виявляється, він покараний за своє прагнення до змістовного життя. З огляду на це тема становлення особистості та втрати ілюзій є провідною у творчості французьких митців і актуальною в наш час, адже в реаліях сьогодення процес інтегрування молоді в суспільний простір дуже складний і болісний, оскільки традиційні ціннісні пріоритети суттєво змінюють свій зміст або втрачають його взагалі в умовах прагматичного світу.

Бальзак, залишаючись в рамках реалістичної естетики, демонструє, що характер і долю героя визначають обставини, час та історія. В умовах буржуазного світу суспільство прирікає молоду людину на відмову від ілюзій, формуючи характер цинічної особистості.

Ключові слова: еволюція характеру, суспільна ціннісна парадигма, втрата ілюзій, духовні цінності.

Постановка проблеми. 19 століття позначилося глибокими якісними змінами в житті всього людства. Процес становлення в Європі нового демократичного суспільства проходив дуже складно, у Франції він супроводжувався гострими, кровопролитними конфліктами в суспільстві. Наслідком французьких революцій була не тільки трансформація соціальної і політичної системи країни, але й різкий злам суспільної ціннісної парадигми. Отже, формування французької реалістичної літератури пов'язано з важливими історичними подіями і представлено творчістю О. де Бальзака, Ф. Стендаля, П. Меріме. Письменники, ретельно вивчаючи та аналізуючи навколишній світ, пізнавали внутрішні закони буття, визначаючи їх діалектику. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Предметом дослідження нашої роз-

відки є вивчення творчості відомого французького класика Оноре де Бальзака. Зауважимо, що художній світ письменника в різний час вивчали П.Ф. Альошкін [1], В.Р. Гриб [3], А. Моруа [4], Д.С. Наливайко [5], Д.Д. Обломієвський [6], О.В. Чичерін [9], С. Цвейг [10]. Незважаючи на велику кількість публікацій, у яких розглядався літературний доробок митця, окремого дослідження, присвяченого проблемі становлення особистості та втрачених ілюзій в контексті творчості О. де Бальзака, не маємо, отже, саме цей аспект і стане предметом нашої статті.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Французькі романісти XIX ст. сприймали людську долю як жорстко детерміновану суспільством. На їхню думку, людина сама по собі нічого не може вирішувати у своїй долі,

у цьому письменники вбачали трагізм її існування, але у прагненні зробити своє життя змістовним і повноцінним особистість мусить спиратися на певну життєву ідею, т.б. високі духовні наміри і плани, проте не всім вдається правильно визначити цю ідею. Іноді життя засвідчує її хибність, тоді ми говоримо, що людина присвятила своє життя ілюзії. Для кожного це, як правило, трагедія, бо виявляється, він покараний за своє прагнення до змістовного життя. З огляду на це тема становлення особистості та втрати ілюзій є провідною у творчості французьких митців і актуальною в наш час, адже в реаліях сьогодення процес інтегрування молоді у суспільний простір дуже складний і болісний, оскільки традиційні ціннісні пріоритети суттєво змінюють свій зміст або втрачають його взагалі в умовах прагматичного світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творчість Бальзака – це енциклопедія життя Франції 1 половини 19 століття, головним досягненням романіста була його епопея «Людська комедія» – низка яскравих картин доби, яку письменник створював 18 років. Цей прозаїчний цикл складається з 96 романів, хоча за задумом самого автора він мав би включати 144 твори. Це великий і досить складний цикл із різноманітною проблематикою, який не має аналогів у світовій літературі, його назва вочевидь співвідноситься з «Божественною комедією» Данте. І хоча представник доби Відродження зображував потойбіччя, а французький класик – сучасне суспільство, обох письменників поєднувало критичне ставлення до зображуваних подій, адже предметом дослідження вони зробили не героїчні вчинки, а людські слабкості і вади, стверджуючи, що в основу наших помилок і гріхів покладено пристрасті, а некерована пристрасть приводить людину на хибний шлях. Отже, таке дослідження утворює оригінальний художній феномен «бальзаківську пристрасть», ознаками якої є маніакальне захоплення, могутня сила, яка знищує її носія. Бальзак розумів, що основою буржуазного суспільства є гроші, пристрасть до їх накопичення, тому в «Людській комедії» він «прагнув дослідити суспільство, визначити рушійні сили його розвитку. Створюючи типові образи людей епохи, портрети основних класів суспільства Франції і провінційного дворянства, паризьких салонів, письменник порушує питання вибору рівня життєвих цінностей, життєвого шляху в суспільстві, де усім керують гроші та людський егоїзм... <він> зумів показати, як його століття розміняло на дзвінку монету всіх, починаючи від предметів першої необхідності

і закінчуючи талантом, натхненням і найніжнішими почуттями» [8, с. 51].

Суспільство, в основі якого покладено тільки прагнення до наживи, вороже становленню і розвитку особистості. «В різних аспектах, в незліченній кількості життєвих варіантів показує письменник, як чесність і порядність вбиваються пануючим в буржуазному суспільстві «фінансовим началом». Власне, у цьому полягає моральний сенс всіх тих історій молоді людини в буржуазному суспільстві, які подає Бальзак у «Людській комедії»: Ежена Растіньяка і Шарля Гранде, Рафаеля де Валентена і Люсьєна Шардона, Вікгюр'єна д'Егрін'їона та інших» [5, с. 60].

У 1834–1835 р. у часописі «Паризький огляд» було надруковано один із найвідоміших романів О. де Бальзака «Батько Горію». Назва твору, хоч і вказує на одного головного персонажа, але виявляється, що герой тут не один. У центрі оповіді рівноправно виступають два персонажі: старий батько Горію і студент Ежен Растіньяк, і хоча один тільки розпочинає свій життєвий шлях, робить перші самостійні кроки, а інший – його завершує, потерпівши повну життєву катастрофу, на думку Д. Наливайко, «долі обох головних героїв роману драматичні, але їхній драматизм різний за своїм змістом» [5, с. 88]. Суспільна ціннісна парадигма тогочасної Франції не дозволяла героям порушити залізної «необхідності» законів буржуазного світу, які для них, зрештою, стали фатальними: батька Горію приводячи до загибелі, а Растіньяка – до безчесного компромісу.

З образом молодого студента пов'язана тема становлення особистості та втрати ілюзій, основний зміст якої зводиться до того, що Бальзак демонструє, як Растіньяк, засвоюючи нові життєві цінності, перетворюється на аморальну та цинічну особистість, а буржуазне суспільство, засноване на «принципі вигоди», розбещує молоду людину, яка ціною моральної деградації досягає життєвого успіху.

Бальзак, залишаючись у рамках реалістичної естетики, демонструє, що характер і долю героя визначають обставини, час та історія. Студент-правознавець опиняється у великій французькій столиці – Парижі, місті соціальних контрастів, у якому, з одного боку, сконцентровані велич і неймовірні багатства, де все продається і купується, де точно відома ціна великих успіхів, де відбувається народження і зникнення кумирів, а з іншого – це злиденні передмістя Парижу, де вмирають або будують нові плани «завоювання місця під сонцем» молоді люди, які прагнуть

інтегруватися у цей соціальний простір. На думку Пилипюк Л., «потрапляючи в Париж Бальзака, читач опиняється в дуже незвичайному духовному просторі: жорстокому, фантастичному і реальному водночас. Бальзак вважав, що велике місто – це диявольський винахід цивілізації – має на душу людини згубний вплив. Це нежива матерія, яка пригнічує, поневолює людину, що задихається в цих кам'яних байдушких великих будівлях... Життя Парижа розкривається Растіньяку як арена боротьби... Але він іде на боротьбу за особистий свій успіх. Растіньяк входить у «гру» і визнає її «правила» непорушними, міцно засвоює мораль господарів життя, відчинену самою дійсністю» [7, с. 200]. Отже, Париж постає двошаровим за своєю структурою: в нього вродлива оболонка і водночас потворна сутність, тут поєднувалися багатство з бідністю, велич – з убогістю, респектабельність – зі злочинністю, а молоді провінціали, одержимі пристрастю завоювати цей світ, їхали до столичного міста, у якому життя, сповнене спокус, захоплювало їх у свій вир і загартовувало. І в цьому місті автор зосереджує свою увагу на забутій Богом вулиці Святої Женев'єви – вулиці «злиднів або нудьги, конаючої старості або життєрадісної, але приневолюної до праці молодості. Це найжахливіший і, треба сказати, найменш відомий квартал у Парижі» [2, с. 30], де знаходився пансіон пані Воке, один із останніх притулків бідних людей. Інтер'єрний опис споруди будується за принципом «від огидного зовнішнього до ще огиднішого внутрішнього»: чим далі ми просуваємося будинком, тим задушливою стає атмосфера, вона «складається з пахоців непровітрюваної кімнати, цвілі, згірклості; <запах> пронизує холодом і вогкістю, просякає одяг; так смердить їдальня після обіду, челядні, комори, притулка для бідних, вигнані звідусюди, але вічні, невикорінні, хоч і нікому не потрібні меблі; вони зберігаються тут, як уламки цивілізації в госпіталі для невиліковних хворих... огидні гравюри, які псують апетит» [2, с. 33]. Автор, детально описавши пансіон пані Воке, створює модель французького суспільства в мініатюрі, що цілком відповідає його наміру виявити соціальний механізм, який регулює суспільне життя, по суті, «пансіон пані Воке є своєрідним зосередженням, символом соціальних та моральних законів, характерних для Франції в період життя Бальзака» [11, с. 124]. Читач поринає в атмосферу цього маленького світу, де «панують злидні, позбавлені всякої поезії, злидні ощадливі, скнарі, зношені. Якщо вони не потопають у бруді, то вже вкрилися плямами, якщо вони ще

не у дранті, то вже приречені на тління» [2, с. 33]. На думку Пилипюк Л., «пансіон пані Воке перетворюється на символ втрачених ілюзій і розбитих сердець, де життя безжалісно перемелює, як зерно жорна млина, слабких і дарує примарну надію сильним стати власником чотирьох мільйонів франків» [7, с. 200].

Отже, велич і злидні паризької столиці представлені двома світами, які органічно поєднують образ студента Ежена Растіньяка, що є мешканцем убогого пансіону пані Воке, але, завдячуючи старовинним родинним зв'язкам, має доступ до розкішного салону віконтеси де Босеан. Цей образ – один із найпопулярніших героїв Бальзака, його ім'я стало прозивним для людей розумних, успішних кар'єристів, не надто розбірливих у засобах досягнення мети й не позбавлених разом із тим певних симпатичних рис. Про цинічного кар'єриста Растіньяка ми дізнаємося з інших творів «Людської комедії»: повісті «Банкірський дім Нусінгена» та роману «Кузина Бетта». На сторінках роману «Батько Горіо» цей герой здатний співчувати, допомагати ближньому, він вірить, що тільки титанічною працею зможе досягти своєї мети: «Ні, ні. Я працюватиму благородно, свято, працюватиму день і ніч. Хочу завдячувати всім, що матиму, тільки власній праці. Це буде дуже відповідальний шлях до багатства, але щовечора я спокійно кластиму голову на подушку, не обтяжений гнітючими думками» [2, с. 121]. На думку Д. Наливайко, юний студент «отримав зовсім не буржуазне виховання та й від природи був людиною зовсім не злою і не користолобною» [5, с. 93], у цьому творі він не сповідує «релігію грошей», «вони для нього ще скоріше необхідність, втілена в життєвих обставинах і потребах» [5, с. 93]. Отже, ретельно вивчаючи та аналізуючи дійсність, важливим для Бальзака поставало питання: внаслідок яких впливів Растіньяк знаходить своє «місце під сонцем» у Парижі. Відомо, що життєва перспектива особистості в будь-який час багато у чому визначається суспільною ціннісною парадигмою, і цей значний аспект соціального становлення молоді людини став важливою складовою частиною в дослідженні еволюції її характеру Бальзаком. Автор, визначаючи ціннісну парадигму свого часу і наслідки її впливу на важливий констант людської природи, із сумом зазначає: «Скнари не вірять у прийдешнє життя, для них сьогодні – усе. Ця думка проливає жахливе світло на сучасну епоху, в яку, більше ніж будь-коли, гроші панують над законами, політикою та мораллю. Установлення, книги, люди й учення – все змовилося

підірвати віру у майбутнє життя, на яку спиралося суспільство ось уже сімнадцять століть. Нині могила – це перехід у стан, якого мало бояться... Досягти *per fas et nefas* земного раю і суєтних насолод, скам'янити серце і виснажити тіло заради володіння минулими благами, як колись зносили муки життя заради одвічного блаженства, – ось загальний помисел!» [2, с. 394]. Отже, вивчаючи духовні основи суспільного розвитку, автор гостро відчуває драматичну природу сучасного йому динамічного світу, для нього визначальним є аспект інтеграції молодого людини у цей суспільний простір, «важливо зазначити, в переродженні героя на перший план Бальзак висуває такий чинник, як пізнання ним сутності суспільства, тих дійсних, а не показних, законів і прагнень, якими воно живе» [5, с. 95]. Причому французький класик якнайширше представляє суспільну парадигму, наголошуючи, що верхи і низи в однаковий спосіб нехтують моральними законами. Батько Горію представляє буржуазію, Раствіньяк – провінційне дворянство, Віконтеса де Босеан – паризький вищий світ, каторжник Вотрен – злочинне середовище. Це оточення молодого юриста багато у чому визначає життєві перспективи юнака, його досвідченими вчителями стали великосвітська дама і біглий каторжник. Д. Наливайко переконаний, що «Бальзак взяв наставників із різних світів, із протилежних полюсів суспільства для того, безперечно, щоб продемонструвати універсальність законів і прагнень, якими воно керується» [5, с. 95].

Віконтеса дає слушні поради юнаку, аби в будь-який спосіб досягти бажаного «місця під паризьким сонцем»: «Ви побачите, яка глибока жіноча зіпсованість, виміряєте жалюгідну суєтність чоловіків... Чим холодніший буде ваш розрахунок, тим далі ви підете. Вражайте безжально, і вас боятимуться. Дивіться на людей, – на мужчин і на жінок, – тільки як на поштових коней, що їх лишують здихати на кожному перегоні, – ви досягнете вершини своїх бажань... Якщо ви не будете катом, то станете жертвою» [2, с. 91]. Не менш відверто Вотрен розкриває механізми суспільного життя: «Чи знаєте ви, як тут прокладають собі дорогу? Блиском генія або спритністю підлоти. Треба врізатись у цю людську масу, як гарматне ядро, або прослизнути в неї, як чума. Чесністю не доб'єтесь нічого» [2, с. 114]. Раствіньяк визнає, що Вотрен «одверто сказав мені те саме, про що пані де Босеан натякала всякими манівцями» [2, с. 120]. Під впливом таких життєвих настанов поступово зникали «його дитячі ілюзії, всі провінційні погляди зникли. Його уявлення стали інші,

а честолюбство безмежно більше..» [2, с. 52]. Зрештою, мрії Ежена про вищий світ зробили більш поступливою його совість: «Тепер він бачив світ таким, яким він є: для багатих закони й мораль не мають сили, і в багатстві він побачав *ultima, ratio mundi** (кінцеву основу світу (латин.)... Вотрен має рацію, багатство – це чеснота», – подумав він» [2, с. 93]. Період романтизму в житті Раствіньяка добігає кінця, і він починає пошування за мільйонами, керуючись незламною логікою каторжника: «Ви, наприклад, мисливець, що полює на мільйони. Щоб їх спіймати, ви застосовуєте пастки, тенета, принаджуєте звіра свистом. А взагалі люди полюють хто на що. Одні – на посаг, інші – на чуже банкрутство; той ловить душі, інший продає своїх спільників, зв'язавши їх по руках і ногах. Того, хто повертається з добре набитим ягдташем, вітають, шанують, приймають у доброму товаристві» [2, с. 117]. Студент, сповнений жаги успіху, рішуче відкидає пропозицію каторжника про вбивство, але стає на шлях боротьби із суспільством, озброївшись філософією Вотрена, «в Парижі чесна людина – це той, хто діє мовчки і ні з ким не хоче ділитися» [2, с. 115], і цей шлях фінансових спекуляцій і моральних компромісів дозволяє пристосуватися до нових правил гри, остаточно втрачаючи юнацькі ілюзії. Моральна драма, яку переживав молодий південець, закінчилась перемогою егоїзму і алчності, і в кінці роману він проголошує свій знаменитий виклик світу: «Ну, тепер побачимо, хто кого!» [2, с. 259].

Висновки і пропозиції. Отже, еволюція образу Раствіньяка у творчості О. де Бальзака доводить, що письменник звертався до висвітлення найболючіших і актуальних тем сучасності, адже провінційна молодь, що з юнацьким максималізмом приїздить до столиці «завойовувати світ», закономірно постає перед важливим вибором: зберегти цілісність внутрішнього «я» і свої моральні позиції або зрадити себе. Проблема змін внутрішнього світу героя залишається вкрай важливим аспектом у дослідженні цієї теми, адже час і обставини суттєво нівелюють суспільну ціннісну парадигму, а вічні загальнолюдські цінності в умовах буржуазного світу поступаються хижому егоїзму і наживі. Твори Бальзака свідчать про те, що суспільство прирікає молоду людину на відмову від ілюзій, формуючи характер аморальної і цинічної особистості. Проблематика творчості французького класика не втрачає своєї актуальності і до сьогодні, оскільки у всі часи молодь прагне інтегруватися у суспільний простір, знайти себе і зрозуміти свою місію.

Список літератури:

1. Алешкин П.Ф. Оноре де Бальзак. Москва : Голос. 1992. 392 с.
2. Бальзак О. Твори. Пер. з фр.; вступ., приміт. А. Розанової. Київ : Молодь, 1971. 499 с.
3. Гриб В.Р. Избранные работы (статьи и лекции по зарубежной литературе). Москва : Худ. литература, 1956. 416 с.
4. Моруа А. Прометей, или жизнь Бальзака. Москва : Прогресс, 1968. 639 с.
5. Наливайко Д.С. Оноре Бальзак: нарис життя і творчості. Київ : Дніпро, 1985. 198 с.
6. Обломиевский Д.Д. Бальзак. Этапы творческого пути. Москва : Гослитиздат, 1961. 590 с.
7. Пилипюк Л.А. Реально-топографічний простір у творчості О. де Бальзака. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2015. Вип. 55. С. 199–202. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2015_55_73.
8. Саприкіна О. П. Нетрадиційна герменевтика як засіб інтерпретації творів Оноре де Бальзака. *Нова педагогічна думка : науково-методичний журнал*. Рівне : ТзОВ «Гедеон-Прінт», 2014. № 2(78). С. 49–52.
9. Чичерин А.В. Произведения О. Бальзака «Гобсек» и «Утраченные иллюзии». Москва : Высшая школа, 1982. 96 с.
10. Цвейг С. Бальзак. ЖЗЛ. Москва : Молодая гвардия, 1961. 496 с.
11. Юніна О.Є., Литвиненко Н.О. Образ Парижа в романі Оноре де Бальзака «Батько Горіо». *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки*. 2013. № 2(261). Ч. II. С. 122–126.

**Vechirko O. L. THE PROBLEM OF PERSONALITY FORMATION
IN THE WORKS OF HONORE DE BALZAC (BASED ON THE NOVEL “FATHER GORIOT”)**

The 19th century was marked by profound qualitative changes in the life of all mankind. The process of formation of a new democratic society in Europe was very difficult, so in France it was accompanied by sharp, bloody conflicts in society. The consequence of the French revolutions was not only the transformation of the social and political system of the country, but also a sharp break in the social value paradigm. Thus, the formation of French realistic literature is associated with important historical events and is represented by the works of H. de Balzac, F. Stendhal, P. Merimee, writers carefully studying and analyzing the world around them, learned the internal laws of existence, determining their dialectics.

The subject of our article is to study the work of the famous French classic Honore de Balzac, in the context of the problem of the evolution of the character of a young man and the loss of illusions on the material of the novel “Father Goriot”.

French novelists of the XIX century perceived human destiny as rigidly determined by a society. According to them, a man alone cannot decide anything in his destiny, in this the writers saw the tragedy of his existence, but in an effort to make their lives meaningful and full, the individual must rely on a certain life idea, i.e. high spiritual intentions and plans, but not everyone is able to correctly define this idea. Sometimes life testifies to its falsity, and then we say that a person has dedicated his life to illusion. For everyone, this is usually a tragedy; because it turns out, he was punished for his desire for a meaningful life. Given this, the idea of personality formation and loss of illusions is leading in the work of French artists and relevant today, because in today's realities the process of integrating young people into society is very complex and painful, as traditional value priorities significantly change their meaning or lose it altogether in a pragmatic world.

Balzac, remaining within the framework of realistic aesthetics, demonstrates that the character and destiny of the hero are determined by circumstances, time and history. In the conditions of the bourgeois world, society dooms a young man to abandon illusions, forming the character of a cynical personality.

Key words: *evolution of character, social value paradigm, loss of illusions, spiritual values.*